

І. Стамбол, С. Кучеренко ІВАН ТА ЮРІЙ ЛИПИ

ТАРАСІВЕЦЬ

ЗАМІСТЬ ПОЧАТКУ

...Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталося?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні...

Микола Вороний, «Євшан-зілля»

Середнього зросту, одягнений в костюм-трійку чоловік неквапливо піднявся на

трибуну і на хвилину завмер. Він поглянув на урочисту залу, де сиділи міністри й парламентарі: їхні обличчя були змучені довгими перемовинами та емігрантськими умовами, але в очах світився оптимізм — всі, хто злякався непевного становища, давно вже виїхали. А він залишився і займав відповідний його рокам і досвідові статус старійшини, дарма, що багнети червоних випхали його з України... Чоловік, не відчуваючи цілковитої тиші, за звичкою почесав бороду й усміхнувся — вже три роки, як триває революція, і стільки ж часу минуло, як він зголив бороду, що надавала поважності його обличчю ще зі студентських часів.

Симон Васильович з відтінком нетерпіння глянув на оратора. Він знав, що за давньою традицією важливі зібрання має відкривати найстарший з представників Ради. Але до цього «старійшини» він відчував гостру недовіру, як і до будь-кого из самостійників-соціалістів, які понад рік тому хотіли забрати в нього владу. Та видавати свої почуття Головному Отаманові було недоречно, і він спробував зрозуміти, що не дає лікареві почати. А, ось воно що: міністри, незважаючи на дзвін сигнального дзвоника, продовжували обговорювати останні зовнішньополітичні події. Мікрофона в готелі «Брістоль» не було, власник купо вибачився, мовляв, ми не очікували, що тут

буде засідати цілий парламент.

Головний Отаман злегка, але досить гучно постукав печаткою по столу — дубова дошка видала глухий і масивний звук. Чоловік за трибуною відкрив теку з паперами. Він не збирався читати написане, хоч і витратив кілька вечорів на той десяток аркушів. За життя він бачив чимало Шевченкових роковин, та ці були особливими. Пізніше він зрозуміє чому: незважаючи на неволю й скрутні умови, всі попередні святкування відбувалися на українських землях, а «Брістоль», хоч і був увінчаний українським прапором, знаходився на території Польщі. Зала заспокоїлася, всі погляди звернулися в його бік. Чоловік у сірому костюмі потер ланцюжок кишенькового годинника (не золотий, бо після вкраденого румунським офіцером знайшлися кошти лише на залізний) і розпочав. Стукання машиністки по клавішах переносило його слова у вічність і надавало промові ритму:

«Панове депутати і наші шановні гості!

Нині в цьому високому палаці нашого єднання ми святкуємо 60-ті роковини смерти нашого національного генія Тараса Шевченка, ідеями якого живилося не одно покоління до нас і буде жититися й після нас. Я хочу вам розповісти дуже коротенько з новітніх часів нашої історії, що її

почав наш поет і був там першим дійсним і великим пророком національного відродження.

Для того, щоби була ясна тема, про яку я говоритиму, мені доведеться зробити маленьку мандрівку в минуле...

Уявіть собі маленького хлопця-кріпака, що кидає своє село, оточення і поле та іде в широкий світ шукати тих світових стовпів, що підпирають небо.

Се родився поет.

З того часу він усе життя починає шукати Бога, якому б мусив молитися, якому б мусив служити.

Чи знайшов його поет?

«Шукаю Бога, а знаходжу таке, що цур йому й казати».

Я не буду розповідати про ідеї нашого поета, а хочу лиш зрозуміти високу і повну величі душу, що над нами витає, над усіма нами панує...

Спершу хлопчик-кріпак носить воду школярам, далі козачок панський, що набиває люльку панові, ще далі маляр, який посилається в науку до Варшави, звідти до Петербурга. Скрізь він уважно придивляється до того, що робиться в світі.

І бачить, і розуміє своєю молодю чулою душею, що «кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить». Хто ж винен у тій неправді?

Пани!

Кріпацтво і панство він так змалював, як не змалював ніякий інший поет у світі.

Та він на цьому не зупиняється. Він іде далі. А ще хто винен?

Хто винен у тому, що Україна в неволі? Що вона загубила свою Державність?

— «Це той перший, що розпинав нашу Україну, а Вторая доконала вдову сиротину!.. Слава, слава хортам і гончим, і псарям, і нашим батюшкам царям слава!..»

Але він іде далі, бо бачить, що на цьому не кінець. Хто ж ще винен? — «Ти, всевидящее око, не дуже бачиш ти глибоко, та спиши в кіоті». «Ти спиши», а «я так її, я так люблю мою Україну убогу, що прокляну святого Бога, — за неї душу погублю»...

Це був екстаз поета. Однак цей екстаз пройшов. Шевченко глянув холодним оком на ці слова і лишив їх, щоби ми розібрали самі.

І от я собі уявляю так: глибоко релігійна душа поета не здригнулась перед цими словами, бо мислить так: «Бог єсть любов. В душі моїй єсть любов, а значить, і Бог, значить, це не єсть богохульство».

А як не так?... А хоч би й не так, то все ж таки я «за неї душу погублю». І не сказав поет тут, що «умру», а що «за неї душу погублю». Це більше, ніж умру.

Це подібне до Фауста, але той душу губить ради вічної молодости, а наш поет ради України, її волі, її незалежності...

Звідси його світогляд, коли так можна висловитись, був україноцентричним. Усе, що він у світі бачив, бачив через призму вільної України. Через цю призму він дивився на панів, на царів, на все, все, навіть самого Бога.

Чи зрозуміли Шевченка його сучасники? — Ні. Чи зрозуміли по смерті його нащадки? — Ні.

Та це стара істина, що генія сучасники не розуміють. І Шевченко був «один він між Ними, як сонце високе». І справді, — із сучасників Шевченка найбагатіший індивідуальністю — Пантелеймон Куліш, великий талант, великий працьовник, що для українського народу дав дуже багато, і що ж? — він зійшов врешті на

«Історію возсоєдіненія Руси».

Далі Костомаров. Трохи українець, трохи український письменник (Ієремія Галка), трохи український політик, а весь свій талант оддав чужій нації, і був перший основоположник тих будучих століть, що звалися українофільськими.

Прекрасна, наприклад, його монографія про Богдана Хмельницького, де зазначається, що в Богдані Хмельницькому маємо великого героя з нахилом до єднання з Московією.

Однак, коли порівнюємо героя цього з твором Липинського «Україна в минулому», то побачимо, що на підставі історичних документів Богдан Хмельницький єсть Самостійник чистої води!

Як Шевченко освітлював усе життя через призму вільної і незалежної України, так Костомаров все творчі події освітлював через свою призму федералізму.

Далі «Мазепа і Мазепинці». Ця монографія яскравіша, і коли порівняти її хоча б з монографією Уманця, то побачимо ту ж саму велику різницю, що гостро відрізняє один світогляд від другого.

Ось які були найкращі з сучасників Шевченка. Що ж вони дали нашій справі і нашій національності? Дали так зване українофільство.

Це, панове, слава Богові, вже історія дуже недавня. Українофіли були найосвіченіші представники нашої нації. Однак не тільки в собі, але й в своїх дітях витравили все українське, все народне.

Вони дуже прислужилися російській нації і літературі. Із катедр шкільних і університетських виховували виключно в російській культурі цілі покоління.

Чесні й чисті, вони любили свій нарід, а працювали для чужого.

Се може бути тільки тоді, коли не вірити в відродження свого народу, коли не вірити в його духовні сили, в його творчість.

Шевченка не зрозуміли. Для них він був просто великий поет, великий мрійник.

Не вірючи в воскресіння свого народу, українофіли пристосовувалися до культури російської, з нею зріднилися та й ісповідували «єдину неділиму Росію».

Тут я мимоходом не можу не згадати про Драгоманова, що не був таким українцем, як Шевченко, а був так само українофілом, був загальноросійським політиком, і який мав чималу повагу і авторитет межи російськими ліберальними колами.

Пригадую популярну в свій час його Вільну спілку, що клала в основу російського устрою децентралізацію цілої Росії, в тім числі й України, яка розбивалася на області.

Для українців національної, тим більше державної, доктрини він не утворив. Був, однак, основоположником радикальної партії, особливо в Галичині, а в Україні багато належало до радикалів українофілів.

Так тяглось од Шевченка сливе до дев'яностих років. Правда, деякі з українофілів

розуміли нелогічність і ненормальність такого стану речей і через те найбільш талановиті почали оддавати свої творчі сили для українського народу.

Вони намагалися виховувати своїх дітей в українській культурі українською мовою.

Ми їх знаємо: це Старицький, Кониський, Лисенко, Олена Пчілка, Драгоманов і інші.

Українська молодь 80-х років, це тоді були «хахли»-«малороси».

По всіх університетських містах закладалися кружки Української громади, де гуртувалися люди різноманітних напрямків.

Краще сказати, це були просто земляцтва. Існували вони напіводверто. Найбільша програма їх діяльності була в поширенні легальних книг у народі, як українських, так і російських; і далі — театральні вистави, хори, студентська бібліотечка, а все разом — напівсвідомий етнографічний націоналізм.

Як-не-як, а для молоді душі, освіченої й ідейної, такі громади були могилою, бо в них не було ні творчої думки, ані боротьби за кращу долю народу, а тому більше чутлива молодь їх уникала і йшла в чужі організації, тоді таємні, де вона мала хоч те моральне оправдання, що ризикувала своїм життям або свободою.

І от, вступаючи до чужих організацій, молоді

українські сили тим самим творили те, що не було в Україні українських організацій, а лише російські, польські й інші.

Однак як з українських громад, так і з окремих осіб поза громадами почалося розуміння ненормальності такого стану, почала зрвати нова світла думка про утворення власних таємних організацій во ім'я боротьби за народне діло, назріла переоцінка цінностей...»

Оратор ще довго розповідав, але поряд із новими для багатьох фактами в головах присутніх мала б утвердитися думка, яка полягала в останньому процитованому абзаці промови. Цей невеличкий чоловік — Іван Львович Липа — був тією величною постаттю, яка відіграла чи не вирішальну роль у процесі «назрівання переоцінки цінностей» у свідомостях напівнімої інтелігенції уярмленого народу...

ЗАПОВІТИ Т. ШЕВЧЕНКА ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ

Березень 1881 року сколихнув зухвалістю простих смертних всю величну зсередини і водночас слабку зовні Російську імперію. Група народовольців, не злякавшись карі небесної, оголосила смертний вирок «помазаннику Божому»

Олександрю II. Та лише проголосити — замало, вони спромоглися привести вирок у виконання.

Терор, як явище, по своїй суті є чимось антигуманним. царя ж було вбито в ім'я рівності та справедливості, що мало б ознаменувати повалення тиранії. Такий парадокс розбурхав суспільство: одні засуджували прояв людської ницості перед монаршою родиною, інші — мовчки співчували романтикам, які гойдалися на шибеницях, довівши свою грізну справу до кінця.

Та царський рід на тому вбивстві не припинився, адже син убитого, теж Олександр, вже був готовий до царювання. ера деспотизму в Російській імперії набирала нових обертів. Страждали від цього як «великороси», так і колоніальні народи.

Місто Керч мало безпосередній зв'язок из замахом на царя. В місцевій гімназії навчалося аж троє учасників «Народної волі», яка організовувала теракт. це Л. Тихомиров, М. Тригоні та найбільш відомий з них А. Желябов. «Славою» про них були наповнені стіни навчальних закладів у 80-90-х роках XIX століття. Особливо це стосувалося Олександрівської гімназії, в якій той самий А. Желябов отримав срібну медаль за успіхи в навчанні.

У 1878–1887 роках в Олександрівській гімназії навчався син незаможних міщан Іван

Львович Липа. Після церковнопарафіяльної школи, де співи псалмів та вивчення Священного Писання мало розважили хлопця, гімназія з її «подвійним життям» (вдень — звичні для того часу студії, а в вільний час — змовницькі збори з обговоренням радикального вирішення проблем суспільства) виявилася надзвичайно захопливою. Наприкінці навчання гімназист вважав себе цілковитим народником або ж толстовцем. Якщо перший напрямок можна спрощено визначити як рух, спрямований на звільнення народу від деспотії та інших обмежень свободи, то другий стосується насамперед просвітництва.

Іван Липа активно включився в підпільну роботу юнацьких організацій. Згодом він згадував, що його діяльність, про яку на сьогодні вже, напевне, неможливо дізнатися, проходила на виду не лише гімназії, але й всього міста. Коли він вчився у восьмому класі, то в його помешканні вчителі провели обшук, який не дав ніяких результатів. Хоча можна уявити, як такі дії з боку «влади» підвищили почуття марнославства у юнака, адже він стояв на тому ж шляху, що й А. Желябов! Так само він у кінцевому результаті отримав «четвірку» за поведінку, яка не дозволила йому потрапити на навчання ні до Москви з Петербургом, ані до Києва.

Юнак прагнув стати лікарем. Побачений в дитинстві приклад лікарської помилки, що призвела до смерті товариша, на все життя визначив шлях Івана Львовича. Обрано було Харківський університет. Навряд чи хлопець міг здогадуватися, що завдяки цьому університету, який було відкрито першим на Наддніпрянщині, столиця Слобожанщини стала також першим центром українського відродження в першій половині ХІХ століття. На базі університета розвинулися цілі напрямки українознавчих студій та літературних шкіл.

Харків, незважаючи на появу потужної київської громади, займав провідне місце в національному русі в другій половині ХІХ століття завдяки активній культурницькій діяльності інтелігенції. Родини Русових та Єфименків, Олександр Потебня, Дмитро Багалій, Микола Сумцов, Христина Алчевська та інші становили основу руху, який після Валуєвського та емського указів перебував лише в культурницькій (українофільській) площині. Перспективи українського руху на той час були обмежені не лише російською владою, а й страхом досвідчених інтелігентів перед новими покараннями з боку колоніальної влади.

Але молодь не мала страху і вкотре доводила свою прогресивність, адже молоді було за що

боротися — за власне майбутнє. Потрапивши на медичний факультет університета, І. Липа влився в студентську громаду, яка імпонувала йому своєю радикальністю на відміну від українофілів. За свідченнями поліції, яка вела постійний нагляд за студентськими гуртками, Іван Львович швидко знайшов своє місце серед «політично неблагонадійних осіб».

І. Липа любив фах, якому вирішив присвятити себе, та бажання лікувати не лише фізичні, а й соціальні хвороби було теж чималим. Один з гуртків, до якого входив І. Липа та маловідомі сьогодні Л. Фроєрлот і С. Степановський, намагався втілити ідею створення окремої студентської їдальні, де молодь могла б обговорювати важливі питання без нагляду з боку викладачів чи поліції. Ідея створення подібного закладу вочевидь є навіяною роллю кав'ярень в часи Французької революції, де збиралися відомі просвітителі та обговорювали важливі соціальні питання. Харківська поліція найбільшим агітатором за створення такої їдальні вважала І. Липу.

Навчання в університеті, спілкування з інтелігенцією та студентською громадою вплинули на світогляд І. Липи. Його толстовство і народництво отримало українське забарвлення. Як людина, вихована в дусі соціальної справедливості, І. Липа зрозумів першочерговість боротьби за

свободу і права саме українців, бо їхнє існування було в рази важчим порівняно з росіянами, поляками, німцями та іншими народами імперії. Щасливим випадком для викристалізовування його поглядів стало призначення Олександра Русова у 1891 році статистичним описувачем селянських господарств Полтавщини. Робота була величезна, тож статистик, який належав до відомих громадсько-культурних діячів, залучив собі в допомогу харківських студентів.

У групі студентів, які під час канікул описували майно полтавчан, був також І. Липа. Поїздка селами краю, який є колыскою сучасної української культури, адже виплекав Г. Сковороду, І. Котляревського, М. Гоголя, П. Мирного, І. Нечуй-Левицького та багато-багато інших, не могла лишити байдужим нікого. Мальовничий край, який майже не зачепила русифікація, був просто-таки «клондайком» етнографічних особливостей, які студенти намагалися зафіксувати. Щоправда, за спогадом І. Липи, не всі учасники описів майна були щирими українцями. Значна їх частина відмежувалася від нього, тож лише троє з усієї групи стали І. Липі побратимами на все життя. це М. Байздренко — студент ветеринарного інституту, М. Базькевич — студент технологічного інституту та В. Боровик — студент природничого факультету Київського університета.

У Полтаві вони оселилися у родині Стешенків — батьків відомого згодом літератора, педагога і громадського діяча Івана Стешенка. Перебуваючи в україномовному, майже заповідному середовищі Полтавщини, студенти задумали здійснити поїздку на могилу Т. Шевченка в Канів. Чому саме туди? Четверо юнаків не могли ніяк зрозуміти, як утілити власні прагнення, як розпочати боротьбу за справедливість, на якій основі, що має бути підґрунтям? Ідея відвідати могилу людини, що пророкувала визволення свого народу і закликала його до цього, більше того, давала поради, як це робити і до чого потрібно рухатися, виглядала більш ніж логічною.

Подорож пароплавом по Дніпру, розмова із місцевими людьми, які не могли чітко визначити, хто похований на Чернечій горі, підсилили враження від подорожі Полтавщиною. Як же це може бути, що народ не знає свого Пророка, хіба ж цей люд зможе повстати проти тирана і гнобителя, якщо заклик до визволення не був почутий? Хто візьме на себе місію просвітити темний народ, довести до нього думку, висловлену генієм, і розпочне її втілення в життя? Поступово, наближаючись до Тарасової гори, студенти розуміли, що ніхто... крім них.

Студенти, що прагнули серйозної громадсько-політичної роботи, потрапивши на

Чернечу гору, відчули в собі сили для рішучого кроку. Як згадував І. Липа: «...Щось дуже давнє заворушилося, виплило з глибокої душі те, що таїлося досі там, десь-десь на самісінькому споді її... » Тому на могилі Генія вони виголосили обітницю: до кінця життя сумлінно і безкомпромісно працювати на користь українського народу і втілювати в життя заповіді Великого Кобзаря. Так з'явилася таємна організація «Братерство Тарасівців».

З 1891 року Наддніпрянщина, яка була залякана і загнана царською дубиною в межі вузького культурництва, породила рух, що чітко окреслював свою політичну мету, — свободу для українського народу. На той час важко було уявити цю свободу в формі самостійної держави (хоча цю ідею вже було обґрунтовано Ю. Бачинським), тож свобода народу могла проявитися і в автономії з іншими народами імперії, і в рівноправ'ї культури та матеріального становища. Але на початковому етапі руху за звільнення тарасівці бачили просвітницьку діяльність, задля чого створювали бібліотеки й намагалися друкувати україномовну літературу.

Виходячи из назви, місця основания та основного програмного документа товариства — «Profession de foi *молодих українців* », його члени

бачили в Т. Шевченкові провісника нової держави. Тому заповіти Кобзаря, зокрема «і мене... не забудьте пом'янути», І. Липа сприймав як особливо важливе завдання. Студентська молодь разом із старими громадівцями-українофілами щороку з великим розмахом святкували роковини Кобзаря. Як згадував І. Липа в листі до М. Грінченко, підготовка до цієї дати починалася майже одразу після завершення різдвяних свят. Вже з 90-х років XIX століття І. Липа помітив значну відмінність між святкуванням цієї дати серед «старих» українофілів та частини молоді: одні вшановували поета, славного предка, а інші намагалися поширювати його ідеї, вбачаючи у роковинах підґрунтя для майбутнього визволення українців з-під колоніального гніту. Виходячи з цієї точки зору, І. Липа підготував і прочитав на святкуванні річниці Кобзаря 1892 року реферат під назвою «Харківський національний рух».

І. Липа став одним із основних натхненників тарасівців або молодих українців, як себе ще називали братчики. Він очолював харківський осередок, який був першим з-поміж тих, які виникли пізніше в Києві, Чернігові, Катеринославі та Одесі. Також він став одним із авторів програми тарасівців «Profession de foi молодих українців», в якій вперше в підросійській Україні проголошено ідею звільнення народу з-під колоніального ярма та

завдання, які необхідно для цього виконати. В програмі все свідоме українство закликали до постійної самоідентифікації на противагу прислужникам імперії, поширення ідей щодо визволення народу, виховання молодого покоління в українському дусі, використання службового становища задля досягнення поставлених завдань, сприяння створенню україномовних книгарень і бібліотек, які мали стати основою для пробудження народу.

Під час організаційної роботи товариства І. Липа влітку 1892 року як делегат від «Братерства Тарасівців» приїхав до родини Грінченків у село Олексіївку, що на сучасній Луганщині. Вже дорогою до оселі видатної родини він розмовляв з селянами і почув від них схвальні та захоплені відгуки про вчительську родину, яка плекає українську мову і традиції. Знайомство з родиною вийшло дуже теплим, в усьому з Борисом та Марією Грінченками вони виявилися одностудцями, адже ті ще у 80-х роках ХІХ століття висловлювали ідеї наслідування заповітів Т. Шевченка у політиці. Крім дружби, яка зав'язалася в них на десятки років, І. Липа запозичив у Грінченків дві основні ідеї, які, напевно, і сам усвідомлював, але в Олексіївці побачив у практичному виконанні.

І. Липа спостеріг в Олексіївці, що можна не відходити від власних життєвих принципів у

вихованні дитини, адже на той час було чимало розмов про те, що українізувати дітей — це їх калічити, звужувати кругозір тощо. І ще один, не менш важливий висновок — він визначився из жанром, який міг подолати скупе різноманіття дитячої літератури, і почав писати казки з національним забарвленням, а також притчі — майже поодинокі явище в українській літературі.

Б. Грінченко, як і В. Самійленко та М. Коцюбинський, стали членами «Братерства Тарасівців» та продовжили власну літературну діяльність і в політичному сенсі. Попередники тарасівців — українофіли, остерігаючись політики, консервували український рух. «Братерство Тарасівців» стало еволюційним продовженням національного відродження, містком між культурництвом та партійним рухом. І. Липа разом з однодумцями розпочали той рух, який завершиться створенням держави в період національної революції, і в цьому їхній основний здобуток.

Не лише родина Грінченків зробила великий вплив на І. Липу. Сам тарасівець також впливав на Бориса Дмитровича. Безсумнівні переконання в Шевченкових заповітах не залишали можливості для компромісу з колоніальною владою. У відповідь на бажання Бориса Грінченка писати до

російськомовних часописів, І. Липа дав кілька аргументів, які, очевидно, зупинили видатного літератора. Тодішній очільник харківського відділення «Братерства Тарасівців», розуміючи, що грошова скрута виснажує, зазначав, що почати співпрацювати з російськими виданнями — це *«увесь свій талант або геній віддати чужим людям, чужим дітям... за шмат хліба, що стане поперек горла...»* В тому ж листі він пояснив і своє розуміння шляху становлення мови: *«...як кожна порода звірят змагається за право свого існування, так кожна мова... теж бореться за своє право, і чим більше людей балакають якою мовою, чим більша й ширша її література (якістю і кількістю!), чим більше вона має талантів, тим швидше вона переживе й знищить другу мову... Нам, свідомим українцям, треба се добре знати й пам'ятати (от через що я не поважаю «хвилів» і завжди проти їх московського дряпання: вони-бо власними рухами нищать рідну свою Країну)...»*

царська поліція оцінила можливі ризики від молодіжного руху, хоч і не розуміла його масштабу. Арешти тарасівців були спричинені відслідкованою поліцією бандероллю з революційною та україномовною літературою. Її надіслала з півдавстрійської України Ольга Франко, дружина видатного Каменяра. В ході слідства навесні — влітку 1893 року було виявлено, що бандероль

адресувалася І. Липі, тож він з-поміж десятка заарештованих отримав найсуворіший вирок — 11 місяців ув'язнення в харківській в'язниці та три роки перебування під поліційним наглядом.

Перебування у в'язниці на Холодній горі для І. Липи стало певним іспитом перед наступними етапами політичної діяльності. В той момент все його майбутнє здавалося потьмареним, адже з університета його виключили і залишалася велика ймовірність заслання. Його мати Ганна, дізнавшись про пригоду, яка трапилася з сином, приїхала з Керчі до Харкова, але не змогла одразу до нього потрапити. Вона передала через наглядачів синові кілька сардин (як уродженець морського узбережжя, він полюбляв рибу) та заздравну просфору, завдяки чому син зрозумів, що мати десь поблизу. Згодом їм вдалося зустрітися, що додало тарасівцю моральних сил.

Підтримували Івана Львовича друзі, серед яких і Грінченки. Після знайомства з родиною педагогів-просвітників, тарасівець захопився ідеєю створення власної «творчої лабораторії», але для цього йому не вистачало дружини. Познайомившись на одному из шевченківських вечорів із сестрою Бориса Дмитровича Апполінарією, І. Липа запрог породичатися з родиною Грінченків. Апполінарія теж виявила зацікавленість студентом-медиком, і в них

зав'язалися романтичні платонічні стосунки. Проте дуже скоро І. Липа зрозумів, що зацікавлення Апполінарії (чи Полі, як її називали в родині) зовсім відрізняються від його власних, тож творчого та й будь-якого іншого союзу в них бути не може.

Ув'язнення І. Липи позначилося і на його творчому доробку. Вже з перших років навчання в університеті він почав писати вірші, прозу та публіцистичні статті. Але у в'язниці він переосмислив свою долю як борця за Україну, котрий зобов'язаний «каратись, мучитись, але не каятись». Тут укотре І. Липа наслідує свого

«ідейного батька» Т. Шевченка (день народження І. Липи за старим стилем 24 лютого, так само, як і Великого Кобзаря), навіть вірш «У тюрмі» стилістично схожий на шевченківський, сповнений трагічного оптимізму:

Коли барабани зловіщі почую,
Як візьметься кат за сокиру, —
Тоді я від тяжкого сону прокинусь,
Коли тут в тюрмі не загину...

Тоді вже востаннє я очі відкрию
Й огляну катів України:
Не вбачу між ними ніякого жалю

Й думками в край рідний полину.

І там я побачу: вже воля розкута
У рідну країну несеться,
А з серця народу любов та братерство,
Як луч від сонечка, ллється.

З міцною душею вже діти України
До бою встають з ворогами,
А злого вражина і вражую шану
Без заздности топчуть ногами...

Побачу: старі і малі — все повстало!
У всіх сяють очі, як зорі,
І знов Україна розкішна й могутня,
Знов воля широка й простора!..

Все в мент я побачу... й хвилинка та буде
Мені в нагороду єдину,
Із глумом та сміхом зустріну я ката
Й щасливо умру за Україну...

Вийшовши з в'язниці, тарасівець не мав можливості жити далі в Харкові, тож поїхав додому в Керч. Невідомо, як реагували на його невдале навчання рідні, як це було свого часу в того ж Б. Грінченка, коли його батько намагався звільнити сина з ув'язнення, і, хоч засуджував необдуману

діяльність, підтримав сина у важку хвилину. І. Липа ж сам вирішував свою долю, бо не мав впливових родичів, проте мав друзів, які не так ділом, але словом тішили відрізаного від політичного руху побратима. Серед них були майже невідомі сьогодні О. Кривко, Є. Тимченко, М. Яценко, які теж послідовно втілювали в життя ідеали «Братерства Тарасівців», за що поплатилися власним добробутом.

І. Липі пощастило значною мірою в тому, що він не здався після розгрому його товариства. Він не захопився за чарку і не відійшов від політики назавжди, як це трапилося з частиною тарасівців. Першою проблемою, яку йому вдалося вирішити, була освіта. Не маючи права продовжувати навчання і не отримуючи ніяких відповідей від міністерства освіти, Іван Львович наважився на зухвалий вчинок, який вирішив його подальшу долю.

Столиця імперії — Санкт-Петербург, де «крові пролита людської, і без ножа», саме там вирішувалися всі питання. І. Липа вирішив їхати вимагати права на продовження освіти в столиці. Дозволу на проїзд до Петербурга він не мав, а без нього до столиці — зась!

Коли у поліційному департаменті Петербурга, до якого І. Липа навідався, зчинили скандал через самовільний в'їзд, він виплутався, лише вдавшись

до хитрощів. Він заявив, що ще не заїхав до Петербурга, оскільки його речі все ще на вокзалі. Відповідь поставила поліціантів у глухий кут, і йому дозволили поселитися в місті на час вирішення справи. Вирішив майбутнє молодого українського інтелігента тодішній міністр освіти граф І. Делянов.

Директор департаменту поліції А. Добржинський, який свого часу був прокурором від обвинувачення на суді членів організації «Народна воля», пропонував І. Липі університет у Дорпаті (Дерпт чи Юр'єв), бо в Києві було «можливе повернення до українофільства». І. Липа ж «виторгував» Казань, де викладацький склад медичного факультету був на дуже високому рівні.

У Казані до студента з непевним політичним минулим ставились по-різному. Одні його обожнювали і кликали залишитися при їх лікарнях, інші, як професор С. Левашов, намагалися не допустити, аби тарасівець отримав диплом медика. Майбутній ректор Одеського університета перед самими іспитами примусив студента клопотатися про додаткові документи з Харкова, а, коли той розібрався із бюрократичними проблемами, на іспиті намагався поставити незадовільну оцінку, аби І. Липа повторно йшов на іспити вже наступного року. Проте за студента вступився весь професорський і студентський склад медичного

факультету, тож С. Левашов капітулював. Так тарасівець став дипломованим медиком і розпочав тернистий шлях земського лікаря.

Не знаючи куди подітися після іспитів у Казанському університеті, І. Липа активізував пошуки роботи та спонукав до цього знайомих. В листопаді 1897 року він уперше потрапив на три тижні до одного з основних міст свого життя — Одеси, гостював у свого побратима, учасника таємної організації «Братерство Тарасівців», поета і фольклориста Віталія Боровика. В Одесі той після навчання у Ніжині та Києві закріпився у 1899 році, отримавши посаду інспектора Михайло-Семенівського сирітського будинку. Але переїхав сюди дещо раніше, бо був одружений ще з 1885 року із дочкою відомого одеського художника Амвросія Ждахи. Згодом став одним из провідних членів української громади в Одесі. В. Боровик активно займався поширенням україномовних книг, для чого створив у центрі міста, на Соборній площі, книгарню «Діло».

В Одесі І. Липа познайомився з місцевою українською громадою і з відомим меценатом Є. Чикаленком зокрема. це — надзвичайна постать в українському русі, адже всією своєю діяльністю намагався зламати стереотип про згубну окремішність українців. У важку хвилину, задля ствердження різноманітних видавничих та

культурницьких проєктів, Є. Чикаленко продавав частинами землі свого маєтку, аби підтримати загальну справу не словом, а карбованцем. Відома його фраза, що вже стала крилатою, «Батьківщину варто любити до глибини власної кишені».

Є. Чикаленко через свого товариша П. Кондрацького спромігся, аби І. Липу рекомендували до Ананьївського повіту. Таким чином, перша лікарня, яку очолив І. Липа, була розташована в селі Липецьке, неподалік від Ананьєва, на сучасній Одещині.

Медична галузь Російської імперії в другій половині ХІХ століття проходила етап модернізації. В руслі реформ царя Олександра ІІ в більшості губерній імперії встановилася земська медицина. Лікарняна та санітарна справа внаслідок цього залежала від земського самоуправління та економічного розвитку регіонів. Протягом перших двадцяти років існування земств діяла так звана роз'їздна система. Тобто лікар мав сам діставатися до хворого. Один из професорів Казанського університета чітко охарактеризував таку систему: *«...Загальна характеристика її полягає в тому, що лікар завжди в поїздках, а хворі ніколи не знають, де знайти лікаря...»*

На початку лютого 1898 року лікар прибув на місце роботи. Умови виявились не надто сприятливими: відсутнє житло для лікаря та місця

для харчування, в амбулаторії відчувався постійний холод. Єдина розрада: до Ананьєва було близько, і там була свідома українська громада.

Можливо, І. Липа залишився б у Липецькому, але його громадська діяльність призвела до того, що там почали «вороже ставитися до «хахлов»». Тому, коли помер старий голова Ананьївської управи, з яким Є. Чикаленко мав гарні відносини, почався набір «благонадійних людей». За спогадами мецената, місцевий магнат ерделі та його однодумці написали до повітового відділку поліції заяви про антидержавну діяльність І. Липи. Така ж проблема виникла в Модеста Левицького, який також з допомогою Є. Чикаленка працював неподалік від Ананьєва в селі Окна (сьогодні — селище міського типу Красні Окни).

Унаслідок такого цькування обидва лікарі змушені були шукати інше місце роботи. Основною персоною, яка поставила собі за завдання прибрати лікарів-українців з посад, був Микола ерделі (1846–1902) — представник дворянського роду Угорщини. Микола ерделі був повітовим гласним Ананьєва і зробив чималий внесок у розбудову цього регіону. Невідомо, чи мав магнат інтереси в Липецькому, адже цькування місцевого лікаря навряд чи сприяло поліпшенню лікарняної справи в селі. Маючи значний вплив у земстві, М. ерделі міг дозволити собі будь-яку забаганку.

Після багатонаціональної Херсонщини мальовнича Полтавщина значно більше подобалася лікарю. Напевне, після подорожі п'ятирічної давнини цей край манив його до себе. Та спочатку нового лікаря не надто добре сприймали місцеві жителі. Як зазначав сам лікар, вони *«як ведмеді, живуть по хуторах, такі ж дикі, як і ведмеді. Знахарок і знахарів тут більше, ніж у других місцях...»* І. Липа поселився в п'ятикімнатній хаті, де, щоправда, спочатку не було жодних меблів і посуду. Та з часом він облаштував це житло, а поряд із будівлею виростив розкішні троянди.

У лікарні під керівництвом І. Липи були два фельдшери й акушерка. Не вистачало найнеобхідніших інструментів. Лікар просив на їх купівлю 300 рублів, а отримав лише 100. Тож інструменти доводилося купувати найдешевші. За тодішніми реаліями Російської імперії земський лікар отримував платню до 1 тисячі рублів, і була можливість її збільшення за вислугою років.

Аби змінити ставлення управи до своєї дільниці в Мачухах, І. Липа розписав статистичний звіт за десять років роботи лікарні. В обов'язок земського лікаря, крім прийому хворих, входило також опікування сиротами, яких на початок його діяльності було десять. Найбільш виснажливою була робота в період епідемій. Так, у січні 1899

року, коли в регіоні лютувала віспа, інфлюєнца (грип), а згодом і скарлатина, І. Липа приймав у середньому вісімдесят хворих на день і об'їжджав все хутори в радіусі сорока верст.

Лікарня за керівництва І. Липи стала своєрідним «культурним центром» села. Лікар ламав стереотипне уявлення про цей заклад, як про останнє місце, куди хочеться потрапити. До різдвяних свят наприкінці 1900 року в ній було влаштовано свято для місцевих дітей. Не забув лікар і прикрасити лікарню святково вбраною сосенкою, потурбуватися і про подарунки. А подарунки були в душі тарасівця — українські книжки: «Кобзар», «Чорна рада» та ін.

У вільний від роботи час, який бував хіба що вночі, лікар писав прозу та вірші. На початку ХХ століття він був уже пізнаваним автором. Його твори можна було побачити у відомому журналі «Літературно-науковий вістник», який об'єднав навколо себе кращі уми тодішньої України, та в інших західноукраїнських часописах. Писав також публіцистику, здебільшого на теми, які найбільш цікавили. Крім політики, це також ідея медичного просвітництва, бо рівень усвідомлення селянами причин всіляких хвороб залишався на рівні середньовіччя. Лікар пропонував поширювати «летючі медичні картки» — щось на зразок невеликих буклетів зрозумілою для селян

українською мовою з основними правилами гігієни та відомостями про збудників хвороб.

Згодом він трансформував цю ідею в спробу організації україномовного тижневика «Лікарський порадник». це було складнішим завданням за картки, але в повній мірі поєднувало два фундаментальних аспекти прагнень І. Липи: просвітництво медичне та національне. Варто розуміти, що мова видання не була забаганкою лікаря. Селяни на той час, а вони становили більшість населення українських земель, елементарно не розуміли мови імперської влади. І всі скупі спроби влади поширювати відомості в селах розбивалися об неучтво та іншомовність. Але цей останній аспект так і лишився незрозумілим колоніальній владі, тож всі спроби І. Липи закінчилися невдачами.

До молодого харизматичного лікаря, майже одразу по влаштуванні в Мачухах, почала виявляти цікавість 19-річна дружина місцевого священика Єлизавета Іванівна Геращенко. Молода мати і дружина намагається закохати в себе лікаря — сюжет, який потребує серйозного психіатричного аналізу.

Спочатку І. Липа пробував не помічати її залицянь. Тоді вона почала влаштовувати скандали всім, хто був поряд. Якщо лікар лишався незворушним, Є. Геращенко просто приходила до

його господи в гості за різних приводів і вела розмови на всі теми, аби лишитися довше. Лікар на той час запросив свою мати Ганну до себе, та теж не знала, що робити з тією залицяльницею.

Як би «зимно» Липи не ставилися до жінки, вона не зупинялася. І лікар почав її жаліти, а потім з'явилися й інші почуття. Та душевні муки не полишали людину, яка звикла жити по совісті. До етичних сторін психологічної драми додавалося і те, що Є. Геращенко мала дуже своєрідний характер. Побачивши, що І. Липа вже не виявляє до неї ворожості, вона почала жалітися на своє життя, на чоловіка, який їй не милий, на відсутність можливостей робити щось корисне. І почала проситися до І. Липи в лікарню фельдшеркою. На заперечення, що для цього потрібна спеціальна освіта, цілеспрямована особа пішла на фельдшерські курси.

Старання призвели до того, що врешті лікар «здався» і жінка пішла від священика. Але й служитель церкви не зупинився. Він подав заяву до медичного управління, що не дозволяє своїй законній дружині йти на фельдшерку. Як виявилось, на той час жінка не могла без дозволу чоловіка йти на роботу. Крім того, намагався робити різні дрібні шкоди своєму «супротивнику», писав йому листи зі звинуваченнями тощо.

У листах до М. Грінченко І. Липа докладно

описує характер їх взаємин та портрет Є. Геращенко, яку ласкаво називає «Люліки». Він був глибоко спантеличений цією ситуацією. Адже навіть коли все майже владналося, лікар мав чималі душевні переживання, спричинені характером і поведінкою майбутньої дружини. В одному з листів він зазначав: *«...з одного боку [я] її чим далі, тим більше люблю. З другого боку, боюся взяти її за дружину. Це така людина, що всім подобається: і жінкам, і чоловікам... всі у неї закохуються... Усякий лічить за щастя зробити їй яку хоче послугу, і вона панує над ними, поки вони не зробляться для неї непотрібними, або поки я не почну сердитися...»*

Незважаючи ні на що, все йшло до одруження І. Липи, адже Є. Геращенко подала заяву на розлучення та вчилася на фельдшерку. Але тут утрутилася доля. Вже на початку 1902 року І. Липа опинився на Одещині. Причому він виїхав из Мачух один, а Є. Геращенко ймовірно повернулася до чоловіка. Чому так сталося, джерела мовчать, і якби не продовження цієї історії, то цей роман був би вартий хіба що кількох речень.

Майже через десятиліття, коли І. Липа облаштувався на Одещині й одружився з іншою жінкою, вчителькою Марією ШепельШепеленко, ця історія набула свого продовження. Подружжя жило щасливо, але дітей не мало. Тому в лютому 1910

року вони всиновили хлопчика Георгія з містечка Старі Сенжари, що неподалік села Мачухи, з сім'ї Андрія та Єлизавети Геращенко. Хлопчику змінили ім'я, і так з'явився в родині майбутній талановитий поет і геополітик Юрій Іванович Липа.

В Одеському архіві на початку 2000-х дослідниками було віднайдено справу про всиновлення Георгія (Юрія) Липи, і це була сенсація. Не надто велика, але активна громада місцевих українців, яка звикла шанувати Івана та Юрія Лип, не могла в це повірити, адже питання кровної спорідненості для пересічних людей є дуже важливим. З'явилися розмови про те, що вони дійсно не схожі один на одного, навіть політичні погляди в них різнилися. Галичани теж сприйняли таку новину з не надто великим захватом. Певна тінь падала на ореол відомих «батька і сина Лип». це не єдиний раз, коли одноосібно вирване з архіву джерело розкривало правду, але без поєднання з іншими — не всю...

Як через вісім років після розриву стосунків з Є. Геращенко І. Липа міг поїхати до неї, аби всиновити її сина? Чи міг би священник, за навіть найбільш ангельського характеру та найфантастичніших умов, віддати рідного сина своєму колишньому супернику? Відповідь очевидна. Іван Львович повернувся до колишніх місць проживання та роботи, аби забрати власного